

ВЧИНКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ВЗАЄМОЗАЛЕЖНОСТІ ДИНАМІЧНОЇ СТРУКТУРИ ПІСЛЯДІЇ І ПОЕТАПНОГО РОЗВИТКУ РЕФЛЕКСИВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

DEED-BASED ORGANIZATION OF THE INTERDEPENDENCE BETWEEN THE DYNAMIC STRUCTURE OF THE POST-ACTION AND STAGED DEVELOPMENT OF REFLEXIVITY IN PROSPECTIVE PEDAGOGUES

У статті здійснено міждисциплінарний аналіз феномену рефлексії як багатовимірною психічного утворення і свідомісного феномену, що постає центральною категорією сучасної психології особистості та психософії вчинку. Розкривається логіко-канонічна структура психологічної післядії, яка охоплює чотири ключові компоненти: інтеріоризацію, катарсис, екстаз і переображення. Запропонована модель описує динаміку переходу зовнішнього досвіду у внутрішній план сферного життєпотіку свідомості особистості, самоусвідомлювальний плин-перебіг переживання екзистенційно-емоційного напруження і процесний перебіг трансцендування як вихід самісної здатності особи за формат обмеженого й досвідно спричиненого ось-буття та як вищу форму її самотворення. На засадах філософських учень М. Бердяєва, Е. Гусерля, М. Гайдеггера, Ж.-П. Сартра і психологічних концепцій А. Бандури, А. та О. Фурманів, О. Савченко, Я. Бугерко, Д. Кузьминської проаналізовано еволюцію поняття-уявлення рефлексії від філософського до психологічного трактування. Здійснено спробу синтезувати класичні й сучасні підходи в межах вчинкової парадигми В. Роменця і циклічно-вчинкового підходу А. Фурмана. Зокрема, доведено, що рефлексія і рефлексивність як феномени потоку свідомості людини мають учинкову канонічну організацію на всіх етапах внутрішньо повноцінного вчинку – на ситуаційному, мотиваційному, дієвому та післядіяльному, який водночас формує основу для наступного діяння. У післядіяльному вчиненні виокремлено чотири фази: інтеріоризацію, катарсис, екстаз і переображення, що відображають динаміку переходу досвіду у внутрішній план свідомості. Рефлексивність розглядається як ресурс розвитку особистості, формування Я-концепції та психодуховного зростання. Креативна рефлексивність постає вищою формою самопізнання й самотворення, що забезпечує продукування особою нових смислів, моделей поведінки і сценарію діяльності.

Ключові слова: особистість, вчинок, післядія, рефлексія, рефлексивність, креативність, Я-концепція, майбутній педагог.

The article provides an interdisciplinary analysis of the phenomenon of reflection as a multi-dimensional mental formation and conscious phenomenon, which is a central category of modern personality psychology and psychosophy of the deed. The logical and canonical structure of the psychological post-action is revealed, which encompasses four key components: internalization, catharsis, ecstasy, and transformation. The proposed model describes the dynamics of the transition of external experience into the internal plane of the spherical life flow of personal consciousness, the self-aware flow of experiencing existential and emotional tension, and the process of transcendence as the exit of a person's self-ability beyond the format of limited and experientially caused being and as a higher form of self-creation. Based on the philosophical teachings of M.O. Berdyaev, E. Husserl, M. Heidegger, J.-P. Sartre, and the psychological concepts of A. Bandura, A.V. and O.E. Furman, O.V. Savchenko, Ya.M. Bugerko, and D.M. Kuzminska, the evolution of the concept-idea of reflection from philosophical to psychological interpretation is analyzed. An attempt is made to synthesize classical and contemporary approaches within the deed-based paradigm of V.A. Romenets and the cyclic-deed approach of A.V. Furman. It is demonstrated that reflection and reflexivity, as phenomena of the human stream of consciousness, possess a canonical deed structure at all stages of a fully realized deed – situational, motivational, active, and post-action – the latter simultaneously forming the foundation for the next deed. Within the post-action stage, four successive phases are distinguished – interiorization, catharsis, ecstasy, and transformation – each reflecting the dynamic transition of experience into the internal plane of consciousness. Reflexivity is conceptualized as a crucial resource for personal development, the formation of the Self-concept, and psychospiritual growth. Creative reflexivity is presented as the highest form of self-understanding and self-creation, enabling the individual to generate new meanings, behavioral patterns, and scenarios of activity.

Key words: personality, deed, post-action, reflection, reflexivity, creativity, self-concept, prospective pedagogue.

УДК 159.9.019:159.923
DOI <https://doi.org/10.32782/hbts.78.2.10>
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Фурман А.В.

д.психол.н., професор кафедри психології та соціальної роботи, головний редактор журналу «Психологія і суспільство»
Західноукраїнський національний університет
ORCID ID: 0000-0003-1550-6955

Кузьминська Д.М.

завідувачка відділення профільної середньої освіти за професійним спрямуванням, викладачка кафедри педагогіки, психології та окремих методик Комунальний заклад вищої освіти «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж», здобувачка третього рівня вищої освіти
Західноукраїнський національний університет
ORCID ID: 0009-0001-5501-2442

Актуальність теми дослідження.

Рефлексія і рефлексивність у контексті осмислення вчинку

Поняття післядії, або рефлексії, у психології ХХ століття тлумачиться як реакція на завершену вчинкову дію, що полягає в її осмисленні. Це акт самоповернення до власної дії, що є завершальним, чітко окресленим компонентом повного вчинкового діяння. Рефлексія – це насамперед форма звернення свідомості до себе, повернення-поступ

до власного Я, що забезпечує пізнання глибинних смислів власного буття і є одним з проявів активності людини [7, с. 72–74]. У процесі рефлексії здійснюється інтеріоризація досвіду – формування внутрішнього світу особистості, усвідомлення себе, здатність до самопізнання. Це не просто когнітивний процес, а фундаментальний акт самопізнання і самоорганізації людини, внаслідок якого вона набуває здатності розуміти свої дії як частину особистісного досвіду, що має смисложиттєвий

вимір. Через рефлексію особа не лише аналізує здійснене, а й переживає катарсис – емоційне очищення, що спричиняє переображення (тобто смислову трансформацію) внутрішнього світу суб'єкта. Тож рефлексія завжди пов'язана з усвідомленням власної поведінки. Саме психологія, поруч із філософією, є тією галуззю людинознавчого знання, яка послідовно досліджує динаміку осмислення людських дій, їх ціннісне підґрунтя, та визначає, у чому полягає сенс життя в межах особистісного досвіду. Від філософії вона успадковує постановку екзистенційних питань і підноситься до рівня рефлексивної оцінки власної діяльності.

Однак, незважаючи на розлогі епістемологічні здобутки філософської і наукової думки в обґрунтуванні сутності, природи й феноменології людської рефлексії, невисвітленою залишається така проблемна лакуна пізнання, як *учинкова організація* будь-якого більш-менш цілісного *мислерефлексивного процесу*, що охоплює усвідомлену інтенційність і взаємопроникнення понятійно-категорійної визначеності особистості у світі й самій собі на різних етапах онтогенезу та в ситуаційному вимірі повсякдення на різних стадіях здійснення як окремої довершеної діяльності, так і повновагового вчинку, що характеризує її не стільки за природою, скільки за духом «як цілий універсум», «потенційний усесвіт в індивідуальній формі», екзистенційний центр ось-буття, врешті-решт як «творчий акт перемоги духовного осереддя» в її свободі-екзистенціюванні [3].

Мета дослідження – на основі ґрунтового філософсько-психологічного висвітлення сутнісних змістовних і феноменальних оприявленнь рефлексії та рефлексивності в життєдіяльності людини створення та охарактеризування авторської матриці вчинкової організації взаємозалежності категорійної визначеності динамічної структури післядії і поетапного розвитку рефлексії як поліусвідомлювальної здатності особистості.

Мета конкретизується в таких **завданнях наукового пошуку**:

- 1) висвітлити рефлексію і рефлексивність у контексті осмислення вчинку як основного способу людського буття;
- 2) домогтися категорійної визначеності та здійснити характеристику динамічної структури вчинкової післядії у фокусі дослідження рефлексії;
- 3) обґрунтувати рефлексивність як самісний ресурс особистісного зростання і розвитку Я-цепі юні.

Об'єктом вивчення є рефлексія в її складно-процесному перебігу як осереддя або як центральна ланка післядіяльного етапу / складника циклічно завершеного вчинку особи.

Предмет дослідження становить поетапне розв'язкове функціонування та збагачення *рефлексивності* у хлопців і дівчат юнацького віку в чотирьох взаємодоповнювальних аспектах-ресурсах:

- а) як інтенційованої свідомістю внутрішньої умови-здатності уприсутнення та самоздійснення людини як біопсиходуховного створіння;

- б) як інтегральної риси-властивості особи усвідомлювати світ і себе у своїх суб'єктних формових, екзистенціюванні та діяннях;

- в) як актуалізаційного каналу й психодуховного механізму самісного усвідомлення, що уможливорює творення людиною самої себе і як особистості, і як індивідуальності, і як універсуму;

- г) як осереддя вчинкової післядії в його багатопроцесній самоактуалізованості та різноманітній феноменальності.

Методологічну оптику чинного дослідження становлять орієнтовані на постнекласичну раціональність методи, засоби та інструменти професійного методологування на п'яти рівнях або поясах рефлексивно компетентного зреалізування: а) *конкретного* – кватерна або квінтетна мислесхема, б) *одиночного* – нижче пропонована матриця вчинкової післядії в її категорійних визначеннях, в) *особливого* – авторський циклічно-вчинковий підхід, його принципи, закономірності, нормативи, г) *загального* – сфера професійного методологування як самобуття свобода-практика світу методології, д) *універсального* – вітакультурна методологія як канонічна форма методології взагалі [12; 14; 15; 16; 18; 20; 21; 22].

Новизна дослідження полягає в тому, що вперше рефлексія і рефлексивність як феномени сферного життєпотoku свідомості людини мають вчинкову канонічну організацію на всіх етапах здійснення нею внутрішньо повноцінного вчинку (ситуаційному, мотиваційному, дійовому), зокрема й на післядійовому (тобто на завершальному етапі, який водночас є підґрунтям для початку наступного вчинку), що аргументовано доведено цим дослідженням та відображено у вигляді такого продукту чистого мислення, як *матриця*, яка збагачує як наявне теоретико-предметне знання психософійного спрямування, так і суто методологічне, визначаючи способи, засоби та інструменти самотворення науковцем нових смислових полів власної дослідницької свідомості в названому проблемному просторі пошуків, сумнівів та інсайтів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Упродовж історії поняття рефлексії розвивалося в різних філософських системах. За Сократом, рефлексія виникає як результат морального зусилля, через яке людина осмислює істину в собі самій. Арістотель тлумачив її як прояв божественного розуму, здатного пізнавати власну суть через продукування і розгляд предмета мислення. В А. Августина рефлексія – це спосіб повернення до себе як до образу Божого. В епоху Відродження вона набуває космологічного виміру – як неподільний зв'язок людини з макрокосмом.

У Новий час Р. Декарт визначав рефлексію як акт мислення, спрямованого на пізнання самого себе. Дж. Локк наголошував на ролі внутрішнього досвіду у формуванні рефлексії. У Г. В. Ляйбніца вона постає як здатність розрізняти уявлення. І. Кант трактував рефлексію як здатність суб'єкта порівнювати уявлення, що й уможливорює утворен-

ня об'єктів. У Й. Г. Фіхте рефлексія – це акт свідомості, що спрямований на себе. Ф. В. Шеллінг пов'язував її з інтелектуальним інтуїтивним пізнанням, а Г. В. Ф. Гегель – із рушійною силою духу, що виявляє себе через самозгортання в предмет.

У XIX–XX століттях рефлексія перетворюється на предмет спеціального наукового аналізу. У філософії вона асоціюється з переходом від чуттєвої до трансцендентальної свідомості. Вона трактується як процес, у якому суб'єкт пізнає самого себе через усвідомлення буттєвих смислів власної дії. Зокрема, у феноменології Е. Гусерля рефлексія витлумачується як ключовий метод осягнення структури свідомості, що виявляє себе через акти інтенційності. Мислитель розрізняє три форми рефлексії, які мають різну гносеологічну спрямованість і глибину: 1) *емпірична рефлексія* – це найпростіший рівень осмислення, що стосується конкретного акту свідомості, він фіксує зміст пережиття як такого і дає змогу аналізувати окремі психічні акти; ця форма рефлексії залишається в межах природного погляду на дійсність; 2) *трансцендентально-логічна рефлексія* – передбачає усвідомлення не лише окремого акту, а й логічних структур пізнання, завдяки яким стає можливою сама побудова об'єкта; так, ідеться про рефлексію над умовами можливості досвіду, що дає змогу виокремлювати пізнавальні форми, за допомогою яких суб'єкт формує уявлення про світ; 3) *трансцендентально-ейдетична рефлексія* – найвищий ступінь рефлексивного аналізу, що зосереджений на апріорних сутностях досвіду, він пов'язаний з осягненням ідеальних структур свідомості й сутнісних характеристик предметів, причому так, як вони дані в «чистій» свідомості; така рефлексія дає змогу виявити універсальні умови можливості буття об'єкта як такого у сфері свідомості [5].

Так, рефлексія в гусерліанській традиції стає методом виявлення сутнісних підстав пізнання та основою для феноменологічного аналізу свідомості. Через послідовне поглиблення – від емпіричного через логічне до ейдетичного рівня – розкривається структура пережиття і можливість конструкції смислу, що має ключове значення для осмислення вчинкової дії у контексті особистісного досвіду окремої людини.

У М. Гайдеггера рефлексія – це спосіб виявлення людського існування як буття-до-смерти, де «ось-буття» розкриває свою істинну природу через осмислення власної обмеженості. У праці «*Sein und Zeit*» (1927) він наголошує на тому, що рефлексія – це спосіб осягнення власної екзистенції у контексті моральної відповідальності [4].

Отже, вчинкова післядія як рефлексивний акт має не лише теоретичне, а й глибоке практичне значення: вона забезпечує людині змогу усвідомити себе суб'єктом дії, сформуванню особистісний смисл вчинку, інтегрувати його в цілісну картину світу. Через цей процес відбувається формування смисложиттєвих настановлень – стійких екзистен-

ційних орієнтацій, що визначають подальші дії людини, її ставлення до себе, інших і до світу загалом [7, с. 72–74; 10; 11].

Рефлексивність функціонує як одна з центральних ліній внутрішньої динаміки психіки, розкриваючись у відповідь на очікувану реакцію на вчинок із боку зовнішнього світу, або внутрішнього засвіту. Її джерелом слугує інтенція – спрямованість свідомості на змістовне пережиття чи на певний предмет дії. Вона структурує простір учинку, активізуючи драматичне напруження між бажаним і можливим, між уявленим і досяжним. У цьому напруженні розгортається *рефлексивне поле особистості*, де сам учинок набуває онтологічного статусу – не як проста дія, а як носій смислу мислєдіяння, вкорінений у внутрішнє Я людини. Вчинок постає у двовимірності: як здійснення й водночас як нездійснення ідеалу. Він триває не лише як подія у часі, а і як внутрішній духовний поступ, що зберігає свою силу завдяки незавершеності. У цьому процесі неуспішна реалізація або невизначеність результату не знижують значущості вчинку, а навпаки інтенсифікують інтенцію, посилюючи її рефлексивну продуктивність. Саме в точці розриву між ідеальним і дійсним народжується глибоке осмислення, що перетворює дію на вчинок, а момент – на подію в структурі розвиткової особистості. На цьому ґрунті постає *вчинковий канон* – внутрішній орієнтир, який не є завершеною чи усталеною нормою, а виявляється як структурна дійсність, що постійно трансцендує себе. Проте вчинковий канон не становить чисту ідеалізацію або недосяжність. Він становить собою уреальнене ідеалізоване – ідеал, який знаходить утілення, але водночас зберігає відрив від емпіричного, формуючи напружену межу між граничним людським прагненням і конкретною особистою поведінкою. У цьому виявляється його ідеальна реалістичність як самісної форми персонального здійснення, що одночасно є самоперевищенням особистості.

У парадигмі глибинної психології вчинковий канон співвідноситься з архетиповими структурами несвідомого. Як указував К. Г. Юнг, архетип відіграє роль внутрішнього зразка, колективно-індивідуалізованого змісту, який актуалізується в поведінці [25]. У цьому сенсі вчинковий канон є архетипом моральної дії, що не диктується зовнішніми приписами, а виникає з потреби внутрішньої узгодженості між цінністю, інтенцією та дією.

Психологічне осмислення вчинку неможливе без урахування його онтологічних характеристик. Учинок не лише відбувається в просторі й часі, він трансформує саму психічну реальність, діючи як імпульс у її становлення. У цьому вимірі важливою стає характеристика внутрішнього процесу, у якому відбувається самоконститування особистості. Такий процес формує не тільки одиничну дію, а й тип поведінкової активності, яка містить екзистенційне переживання власної межі можливостей. Унікальність учинку зумовлена не повторюваністю його обставин, а глибиною свідомісної інтенції, з якої

він народжується. У структурі психологічного канону поєднуються три головні риси: унікальність, типологічність та індивідуальність. Канон не обмежується відображенням загального; він органічно охоплює одиничне як сутнісну характеристику психіки, що самовиражається в межових ситуаціях. Типологічність у цьому контексті – це не просто класифікація, а форма глибинного узагальнення, яке враховує не зовнішню схожість, а структурну спорідненість механізмів самоздійснення.

Розгортання психологічного канону потребує також уведення *поняття-уявлення канонічної психології* як наукової перспективи, зорієнтованої не лише на об'єктивні закономірності, а й на виявлення форм цілісного психічного акту. Така психологія досліджує не абстрактні характеристики психіки, а її завершеність, цілісність, здатність до самореалізації через цикл учинення. Відповідно, дослідницьке поле зміщується до осмислення моментів істини в межах людського досвіду, де траєкторії внутрішнього зростання особистості перетинаються з граничними смислами її ось-буття. Саме на цьому ґрунті постає ідея, що найглибше у психіці збігається з найглибшим у спільному. У момент вчинку індивідуальне Я стикається з підґрунтям чи матеріалом наявного людського досвіду, і саме ця зустріч визначає істинну подію-вчинення в лоні психіки. У цьому сенсі психологічний канон є не фіксованою нормою, а внутрішньою смисловою організованістю, що реалізується через граничні форми поведінки – вчинки, які мають екзистенційну значущість значення [7, с. 74–76; 17].

Рефлексія як осереддя психологічної післядії постає багатовимірним феноменом, що інтегрує внутрішню динаміку осмислення дії, перетворення зовнішнього на внутрішнє, очищення психіки через емоційний досвід і подолання меж власного Я в напрямі поступу до трансцендентного. Ця структурна цілісність має триєдиний характер, поєднуючи інтеріоризацію, катарсис та екстаз, де кожен процес формує відповідний рівень здійснення психічного реагування на вчинок і ті переживання, що його супроводжують та що врешті-решт спричиняють переображення особистості.

Категорійна визначеність і характеристика динамічної структури післядії у фокусі рефлексії

Інтеріоризація (від лат. interior – внутрішній) розглядається як первинна фаза рефлексивного акту. Сутнісно це процес переходу зовнішнього в план внутрішньої суб'єктивності, завдяки чому формується внутрішній психічний простір, у якому розгортається осмислення вчинку. Концепт інтеріоризації розроблявся Ж. Піаже, П. Жане, Ж. Валлоном, Л. Виготським та С. Рубінштейном. Виготський наголошував, що інтеріоризація відбувається через привласнення дітьми соціальних форм взаємодії, які й перетворюються на внутрішні (вищі) психічні функції.

Інтеріоризація як внутрішній план рефлексії передбачає не лише відтворення образу події, а і її переоформлення, віддзеркалення та глибин-

не опанування у формі суб'єктивного психічного смислу. С. Рубінштейн трактує цей процес як «усереднення буття», у межах якого суб'єкт перестає бути відокремленим від світу й починає його переживати як частину власного внутрішнього досвіду. Так, інтеріоризація є не механічним копіюванням зовнішнього, а суб'єктивним перетворенням, що створює підґрунтя для подальшого глибинного аналізу пережитого.

Катарсис – наступний складник структури рефлексії, що визначається як емоційно-психологічне очищення, пов'язане з вивільненням внутрішнього напруження, етичного або суто екзистенційного конфлікту. Традиція осмислення катарсису має глибокі корені в західній і східній філософіях, у творах Піфагора, Геракліта, Прокла, Гемлія, Цицерона, Августина, Платона, а пізніше в естетиці Відродження (М. Маджі, А. Мінтурно, Л. Джиральді, Ф. Буонарроті), у психології ХХ ст. (З. Фройд, А. Адлер, К. Юнг, О. Ф. Лосєв, О. Бердяєв, Дж. Воллес, О. Лук). Катарсис постає як переживання трагізму, пов'язане з усвідомленням неможливості остаточного досягнення гармонії і водночас – з її тимчасовим відновленням через емоційне напруження. Це стан, у якому втрата очікуваного сенсу супроводжується руйнуванням старих психічних структур, очищенням місця для нових душевно-духовних змістів. Психоаналітична традиція акцентує увагу на катарсисі як вивільненні витісненого, на процесах регресії та компенсації (або надкомпенсації), що допомагають психіці відновити цілісність. Одним із механізмів катарсису є також субституція – перенесення емоцій на інший об'єкт або ситуацію, яка дає змогу перетворити агресивні, небажані чи болісні переживання в соціально та психологічно прийнятні форми.

Третя фаза рефлексивного циклу – екстаз як межова екзистенція ось-буття особи, що відмінна від фази духовного переображення. Вона становить вищий рівень переживання, у якому особистість виходить за межі звичного Я, долаючи індивідуальні та ціннісно-сміслові обмеження. Сам термін «екстаз» (грец. – «вихід за межі») означає перебування поза собою, виняткове емоційне піднесення, інтелектуальне чи суто емоційне злиття з предметом переживання. Це явище досліджувалося як у релігійній (Платон, Августин, Клеровський), так і в естетичній традиції (Дж. Бруно, М. де Унамуно, І. Кант, М. О. Бердяєв). Екстаз може мати різні модуси: як емпатія – здатність до граничного співпереживання (Карл Роджерс, Т. Ліппс), як ентузіазм – натхнення входження в дію, що актуалізує сутнісні сили людини (Гегель, І. Кант), як екзистенційно окрилена насолода – стан глибокого задоволення, пережиття миттєвостей внутрішнього щастя і вітих від наслідків утілення в життя благодатного вчинення (В. Роменець, А. Фурман).

Воднораз, насамперед для збагачення авторського бачення В. Роменцем пофазного розвитку рефлексії на етапі вчинкової післядії, нами змістовно розмежовуються екстаз окриленого неса-

мовитого вчинення і самісного переображення як перетворення людиною самої себе за духовними канонами виходу за межі природного, обтяженого об'єктивацією, себто мовиться про вихід у світ трансцендентного в самоактуалізаційних актах упоєння, вірування, благоговіння, творення, кохання та ін. А це означає, що післядійовий етап учинку, зосереджуючись в актуальному осередді взаємозалежного плину сукупності рефлексивних процесів, у своєму логіко-структурному перебігу як завершальна онтофеноменальна цілісність містить чотириланкову внутрішньовчинкову організацію: *ситуація* характеризується домінантним перебігом процесів інтеріоризації, *мотивація* – катарсису, *дія* – екстазу-радості, *післядія* – духовного преображення.

Тож мовиться про *вчинок рефлексії*, який охоплює чотири компоненти, що поетапно формують динамічну структуру післядії, у якій почергове вактуальнення отримують рефлексивні процесні акти дедалі складнішого психодуховного змісту: від привласнення особою соціокультурного досвіду (інтеріоризація), через емоційне очищення (катарсис) і замежове почуттєве піднесення (екстаз) до духовного перетворення (переображення). І це справді не лінійна, а спіралеподібна модель, що відображає розвиток психічної структури у відповідь на смислово значущі дії, події чи конфлікти [7, с. 76–81]. Її доцільно подати у вигляді матриці вчинково-категорійної визначеності динамічної побудови післядії і чотириетапного розвитку рефлексії як її складного поліпроцесного осереддя (табл.), що потребує окремого детального вивчення.

У праці Ж.-П. Сартра «Екзистенціалізм – це гуманізм» рефлексивність постає не як побічна категорія, а як фундаментальна якісна характеристика людського буття [9]. Цей текст є взірцем глибокого філософського аналізу самосвідомості свободи, вибору та відповідальності, тобто тих компонентів, що і становлять сутність рефлексивно компетентної особистості [8]. Відомий мислитель виходить із тези, що «існування передуює сутності», тим самим підкреслюючи: людина не має заданої наперед природи, вона лише стає тим, ким себе усвідомлює і створює через власні вчинки. Це усвідомлення, постійна саморефлексія, через яку людина себе формує, – ключ до розуміння екзистенціалізму як філософії граничної рефлексивності. Особистість у Сартра – це проєкт, що переживається суб'єктивно, але має онтологічну вагу в реальному світі. Такий проєкт існує лише через безперервне досягнення себе – у реальних умовах, у конфліктах, у рішеннях, у кризі. Саме рефлексія дає змогу цей проєкт актуалізувати, віднаходити власну свободу в будь-яких обставинах. Особистість, яка рефлексує, у сартрівському сенсі – це та, яка усвідомлює свою відповідальність не тільки за себе, а й за все людство. Оскільки кожен акт вибору передбачає утвердження певної норми буттєвості, особа своїм вибором конструює образ людини загалом.

У цьому смисловому контексті рефлексія – це акт самообрання, що водночас становить дію вноrmованого впливу. Саме через власну рефлексивну дію особистість створює моральну модель для інших, виступаючи в ролі «законодавця». Така позиція, за Сартром, неминуче веде до тривоги – однієї

Таблиця

Матриця вчинкової організації взаємозалежності категорійної визначеності динамічної структури післядії і поетапного розвитку рефлексії (автори А. Фурман, Д. Кузьминська, створено 31.07.2025 р.)

Основоположні методологічні параметри	Логіко-канонічна структура вчинку (за теорією В. Роменця)			
	Ситуація	Мотивація	Дія	Післядія
Категорія	Інтеріоризація	Катарсис	Екстаз	Переображення
Сутність	Перехід зовнішнього у внутрішній простір через осмислення вчинкової дії	Емоційне очищення через переживання конфлікту або втрати сенсу життя	Вихід особи за межі власного Я, стан сильного піднесеного задоволення і радості	«Особистість як творчий акт» (М. О. Бердяєв), її екзистенційне єднання з ось-буттям (М. Гайдеггер)
Основне узмістовлення	Засвоєння, віддзеркалення, формування внутрішнього образу світу	Реакція на внутрішнє напруження, психічна розрядка, емоційне вивільнення	Трансценденція як перехід особи за межі власного досвіду, емпатія як співпереживання, натхнення як продуктивний творчий стан	Духовне єднання людини зі світом, перетворення людської природи ресурсами духовності
Ключові концепти	Інтенція, усвідомлення, внутрішній план психіки	Регресія, компенсація, субституція	Емпатія, ентузіазм, вчування	Творчий шлях, еманация, теургія
Тип переживання	Когнітивно-смісловий	Емоційно-спонукальний	Екзистенційно-діяльний	Самісно-духовний

з найглибших форм рефлексивного досвіду. Адже тривога – це не страх, а відповідальність за незворотність і публічність власного вибору.

Ключовою особливістю сартрівської рефлексивності є відмова від будь-яких трансцендентних засновків. Людина покинута у світ без Бога, без апріорних моральних норм, тож змушена створювати себе сама. Ця «занедбаність» – ситуація, коли відсутні зовнішні гарантії правильності вибору – робить рефлексивність ще глибшою. Бо акти рефлексії тут становлять не лише самопоглядавання, а й процес-подію створення сенсу з нічого. Особистість формує себе, виходячи із внутрішнього напруження між свободою і необхідністю діяти, не маючи готового морального чи екзистенційного сценарію. У сартрівському розумінні, рефлексивність – це також боротьба із самообманом (*mauvaise foi*), зі спокусою перекласти відповідальність на обставини чи традиції. Людина вільна, навіть якщо прикидається невільною. І лише рефлексія, яка не боїться побачити свободу як тягар і привілей водночас, дає змогу бути їй автентичною.

Отже, рефлексивність у Сартра – не тільки засіб пізнання, а й ресурс екзистенційного самостворення. Це здатність жити у світі без заданих смислів і творити їх у межах особистої і колективної відповідальності. Екзистенціалізм у такій інтерпретації – зовсім не філософія песимізму, як її іноді трактують, а гуманістичне вчення про те, як через рефлексію та відрефлексоване діяння людина стає сама собою й одночасно – Людиною [9].

Водночас до сказаного додамо ще один важливий момент. Так, у програмній статті А. Бандури, написаній у 1981 році та нещодавно перекладеній українською [1], ключовим теоретичним осередком є глибока аналітика внутрішніх механізмів особистісного самосприйняття та рефлексії. Хоч увагу зацентровано на когнітивному механізмі, що визначає регуляцію поведінки, мотивацію, емоції та адаптивність індивіда, саме через ці процеси простежується й висвітлюється рефлексивна природа соціалізованої людини. Рефлексивність особистості в авторській концепції обґрунтована як опосередкована ланка між знанням і дією. А це означає, що між тим, що людина знає, і тим, як вона діє, перебуває / животочить складний процес самооцінки власних можливостей, який є суттю рефлексивної діяльності. Саме усвідомлення (*self-awareness*) та оцінювання (*self-appraisal*) своїх здібностей на шляху досягнення мети, впоратися із життєвими труднощами, подолати страх чи внутрішній спротив є феноменальним виразом глибокої саморефлексії.

Особистість в А. Бандури постає як активний суб'єкт, що не лише піддається зовнішнім впливам, а й діяльно інтегрує ці впливи в систему власного досвіду, постійно переосмислюючи свої можливості, межі, роль у соціальному просторі. Судження про самоефективність – це сутнісно мова про рефлексивну діяльність, у якій особа оцінює себе

не просто як дієву одиницю, а як таку, що здатна бути поведінково-діяльною, ефективною, успішною. Це судження впливає на подальшу мотивацію, ступінь витривалості в ситуації перешкод, стійкість до фрустрацій. З теоретичного погляду на рефлексивність особливо важливою є частина дослідження, де описано, як люди з низьким рівнем самоефективності фокусуються на власних недоліках і переоцінюють загрози. Тут відомий психолог фактично схарактеризовує дію негативної рефлексії, яка спричиняє стрес, гальмує продуктивність, порушує здатність адаптивно реагувати на зовнішні стимули. Натомість особистість із високою рефлексивною саморегуляцією головно через канал адекватного сприйняття своєї ефективності спроможна не тільки долати виклики, а й перетворювати невдачі на зону зростання.

Окремо автор розглядає колективну ефективність, зокрема колективну рефлексію як механізм ухвалення рішень та організації соціального впливу. У цьому аспекті розкривається зв'язок між рефлексивною свідомістю окремої особи і системною рефлексією групи, локалізованим соціумом. Таке осмислення не лише індивідуального досвіду, а й колективного ось-буття – важливий аспект модерного розуміння ідентичності особистості в складних соціокультурних умовах сьогодення. Цінним у цій статті є також те, що Бандура трактує саме усвідомлення ефективності не як плинну рису, а як змінну, динамічну конструкцію, що може змінюватися під впливом досвіду, довкілля, внутрішніх актів самооцінки. Це вказує на динамічну рефлексивність, яка супроводжує процес особистісного становлення, самоздійснення, самоконструювання у просторі соціальної чи природної реальності (див. [1]).

Тож рефлексивність у концепції А. Бандури – це не лише фонове явище, а базовий принцип функціонування особи як агента дії, мотивації, емоційної саморегуляції. Самоефективність – це не тільки віра в себе, а й результат глибокого діалогу із собою, здатність до об'єктивації власного досвіду, до критичної переоцінки власної поведінки й стратегічних виборів у потоці в житті. У цьому вимірі рефлексивність постає як джерело особистісного розвитку, а не як симптом сумніву, щонайперше як осередок психологічного самовизначення.

У межах рефлексивно-вчинкової парадигми одного з авторів (А. Фурман) рефлексія розглядається не тільки як пізнавальний акт чи засіб самостереження, а і як системоутворювальний принцип методологічного мислення, що забезпечує саморозвиток особистості як суб'єкта мислення, діяльності, методологування [12; 14; 20]. Рефлексія тут набуває онтологічного статусу, адже вона є засобом осмислення, організації, змістовного наповнення й вчинкового оформлення людської присутності у світі (див. [6]). Насамперед цілком слушно аргументується, що рефлексія реалізується в структурі вчинку, який є базовою одиницею мислєдіяльної організації суб'єкта особистісного

щабля зрілості. Автор виокремлює п'ять логіко-канонічних стадій розвитку *методологічної рефлексії*: пропедевтичну (передситуаційну), ситуаційну, мотиваційну, вчинкову та післядію. Ці стадії демонструють як логіку ведення мислєдїяльності, так і діалектичну динаміку становлення суб'єкта у взаємопрониклих актах мислення та діяннн, де кожна стадія формує нову якість особистісного самовизначеннн.

Раціогуманістична цілісність авторської (А. Фурман) концепції методологічної рефлексії в теоретико-прикладній системі професійного методологування (див. [9; 10; 11; 12; 15; 18; 21; 22; 23]) полягає в погляді на рефлексію як на живу, суб'єктну, структуровано-функційну дію, у якій особистість не просто аналізує власний досвід, а й активно розвиває себе як самість, що здатна до вчиненнн смисложиттєвого змісту. Так, на стадії вчинкової дії відбувається інтеграція логіки мислення і логіки ось-буття, що реалізується через вихід на множинне знання, співжиттєву присутність інших, а також на інтелектуально-емоційне вживання в буденні ситуації. У цьому розумінні рефлексія перетворюється на діалогічний простір співмислення, у якому усупільнений суб'єкт не тільки здійснює вчинок, а й усвідомлює себе як такого, хто вчиняє, мислить, творить, бере на себе відповідальності. Стадія післядії в структурі вчинку аргументовано розглядається як простір *рефлексивного замикання*, у межах якого діяч здійснює оцінку пройденного шляху, узагальнює результати попередніх стадій, трансформує досвід і формує новий рівень суб'єктності. Це становить процес метареалізації мислення, який не замикається на минулому, а відкриває потенціал для подальшого самотвореннн та психокультурного зростання.

Рефлексивність як самісний ресурс особистісного зростання і розвитку Я-концепції

У методологічній концепції А. В. Фурмана рефлексивність постає як інтегральна особистісна характеристика, що забезпечує здатність особи виходити за межі ситуації, занурюватися в неї, бачити її з різних позицій, мислити про мислення, формувати ціннісні орієнтири й визначати свою вчинкову позицію. Рефлексивність у цьому розумінні – це не стільки інтелектуальна властивість, скільки внутрішня культурна робота – спосіб-рівень методологування особистості, яка мислить, усвідомлює, ухвалює рішення й несе відповідальність [12; 16]. Так, автором створено довшрену модель рефлексії, що дає змогу розглядати цей свідомісний пласт мислєвчиненнн як канал становлення особистості, основу самісного позиціювання, критерій зрілості мислення й рамкову умову методологічної культури. Воднораз, на наше обопільне переконання, це уможливлнює глибше осягнення розвитку рефлексивності в освітньому процесі, науковому мисленні, консультативній практиці та в процесах самовизначеннн людини в динамічному часопросторі драматичного суспільного повсякденнн.

У сучасному гуманітарному дискурсі, крім зазначеного, проблема становлення Я-концепції особистості розглядається крізь призму міждисциплінарних підходів, де рефлексивність вактуальноється не лише як пізнавальний когнітивний процес, а і як ціннісно-екзистенційне діяннн. Важливим внеском у розроблення концептуальних засад формування Я є авторська модель самотвореннн позитивно-гармонійної Я-концепції, запропонована українською дослідницею О. Фурман [23; 24]. Її теоретична позиція ґрунтується на інтеграції філософських, психологічних, педагогічних і культурологічних уявлень про природу особистості та її саморозгортання в психічному, соціальному та духовному вимірах буттєвості. Центральним положенням моделі є *ідея самотвореннн* як свідомого, осмисленого, внутрішньо вмотивованого процесу самотбудування особистості, що розгортається на поліпроцесному ґрунті рефлексії. У цьому контексті рефлексивність трактується як системоутворювальне осереддя формування Я-концепції, яке забезпечує інтеграцію минулого досвіду, осмислення поточної ідентичності та проектування майбутнього Я. Це не тільки інтелектуальна здатність до самоспостереження, а й духовно-смислова організованість свідомого ресурсу людини, яка плекає особистісну автентичність, внутрішню єдність та її спроможність до відповідального життєвого вибору.

Позитивно-гармонійна Я-концепція в теорії інноваційно-психологічного клімату О. Є. Фурман (Гуменюк) постає як цілісне інтегративне утвореннн, що охоплює такі складники: когнітивний (усвідомлення себе, власних рис, особливостей, ресурсів); емоційно-оцінковий (самоповага, прийняття себе, почуття гідності); вчинково-креативний (готовність до дії відповідно до прийнятого образу себе); спонтанно-духовний (усвідомлення сенсу буття, ідентичність, відповідальність). Окрім того, самотвореннн такого ступеня довшреності концептуального Я особистості реалізується поетапно, у межах таких ключових структурно-функційних блоків: 1) забезпеченнн базової емоційної підтримки та безпеки – передумова відкритості особистості до самопізнання й самоусвідомлення; 2) актуалізація процесу рефлексивного самоспостереження, що сприяє глибокому осмисленню власного Я, віднайденню відмінностей між справжнім та ідеальним образом себе; 3) формування позитивного образу Я через інтеріоризацію гуманістичних цінностей, досвіду прийняття з боку значущих інших і ціннісно-смислове конструювання узгодженого самовизначеннн; 4) становлення позитивно-гармонійної Я-концепції, яка поєднує елементи реального, ідеального та соціального Я в смислову єдність, здатну до збагаченнн в складному, суперечливому соціальному довкіллі; 5) самоконструювання як творчий рефлексивний акт, що виводить особистість за межі заданих обставин та стимулює саморозвиток, самісну трансценденцію і духовне зростання (див. [22, с. 309–349; 24]). О. Фурман підкреслює, що рефлексивність у цьому діалек-

тичному мереживі процесів має багатовимірний характер: від елементарної самооцінки до глибокого духовного самопізнання, де Я постає не лише як об'єкт пізнання, а і як суб'єкт самоперетворення. У такому висвітленні Я-концепція не становить статичне чи фіксоване утворення, а постає як поліпроцесний самісний конструкт, який у кожному життєвому періоді переосмислюється, змінюється, уточнюється, хоч і водночас зберігає внутрішню цілісність як глибинний гештальт. Звідси також висновується, що життєвий шлях особистості має особливу вчинкову динаміку, де в реальних моральних й екзистенційних актах учинення відбувається максимальне наближення до ідеального Я. Саме через учинок вона суб'єктно долає внутрішні конфлікти, суперечності, і ресурсами рефлексії здійснює духовно зумовлений вибір, що уможливило справжнє становлення, причому не тільки соціально прийнятного, а й автентичного Я. У будь-якому разі в зазначеній теоретичній концепції рефлексивність є центральним, інтегровальним і змістоутворювальним чинником сфери самосвідомості, у якій Я-концепція функціонує не лише як індивідуальне утворення, а і як ковітально вкорінена самісна цілісність, що постійно створюється в діалозі особистості із собою, світом і власною духовністю.

В аналітичних контекстах сучасної психологічної науки рефлексія розглядається як багатовимірний феномен, що охоплює властивості, стани, процеси та функції особистості. Так, у дослідженні О. Савченко як не лише систематизовано численні підходи до вивчення рефлексії, так і започатковано напрям пошукувань у форматі «психології рефлексії особистості» з урахуванням когнітивного, екзистенційного, соціального й метакогнітивного вимірів пізнання [8]. Окрім того, на основі ідей Локка, Канта, Гусерля та класиків вітчизняної психології (Л. Виготський, С. Рубінштейн, П. Блонський) авторка аналізує рефлексію як механізм найвищого рівня організації психіки, що забезпечує здатність особи долати власну системну обмеженість. Така природа рефлексії – як можливості психіки «вийти за межі себе» – знаходить підтвердження у відомій ідеї: *психіка* упереднює себе власним функціонуванням. Це дає змогу особистості не тільки формувати репрезентації, а й здійснювати контроль, регуляцію, проєктування змін і цілеспрямоване вдосконалення себе.

Примітно й те, що О. Савченко поділяє рефлексію на три аналітичні аспекти, а саме: а) як механізм свідомості; б) як процес усвідомлення поточних психічних станів; в) як властивість, що забезпечує стабільність Я-концепції. На цих засадах вона виокремлює *метаінтенційність рефлексії* (за Р. Ван Гуліком), що вказує на її зв'язок із формуванням перспектив і здатністю до вторинного мислення. Тому рефлексивність розвитково актуалізується як «двоєдине внутрішнє поле», у якому суб'єкт продукує поміжні та надлишкові думки, судження, емоції і дії стосовно власних переживань.

Так, рефлексія виконує функцію смислового розширення досвіду, трансформуючи базову когніцію на рівень осмислення й перетворення.

Розгортаючи психологічне розуміння рефлексії, О. Савченко зосереджує увагу на її подвійній спрямованості – як на зовнішні дії (через аналіз поведінки, результатів діяльності), так і на внутрішній світ (через смислову інтерпретацію власного прожиття). Вона протиставляє діяльнісний та екзистенційний підходи до аналізу рефлексії, акцентуючи на останньому як на справжньому механізмі смислоутворення, що забезпечує самопізнання, філософське осмислення життя, моральний вибір. У цьому розумінні рефлексія особистості – це передумова для формування її ідентичності, вибору цінностей, життєвих стратегій і світоглядних моделей діяння.

Значну увагу О. Савченко приділила проблемам визначення статусу рефлексії в системі психологічних понять. Зважаючи на методологічну невизначеність терміну, його багатозначність (рефлексія як стан, як процес, як властивість) аргументована важливістю комплексного міждисциплінарного підходу до її дослідження, насамперед із позиції постнекласичної науки, де особистість розглядається як активний творець власного життя. До того ж варто змінити дослідницьку парадигму з когнітивно-аналітичної на когнітивно-синтетичну, інтегрувати типології рефлексії, наявні в сучасних наукових школах, а також детально вивчити три рівні її організації: інтелектуальний (аналіз діяльності та знань); метакогнітивний (усвідомлення та регуляція способів мислення); особистісний (ціннісне переосмислення, формування ідентичності) [8].

У синтезі сучасних дослідницьких позицій О. Савченко виокремлює три функції рефлексії: відображувальну, що забезпечує аналіз діяльності й когнітивних схем; регуляторну – відповідає за координацію та оптимізацію активності; перетворювальну – активує ресурси саморозвитку, самовизначення. Ці функції реалізуються в різних типах рефлексії – від ситуативної до екзистенційної – і прямо пов'язані з рівнем когнітивної інтеграції суб'єкта. Тож рефлексія в цій моделі – не лише засіб оцінки, а й знаряддя внутрішнього творення особою самої себе.

У підсумку теоретична концепція проф. О. Савченко розлого обґрунтовує ідею *рефлексивної компетентності* як інтегрованого особистісного утворення, що координує психічну активність на всіх рівнях її розвиткового функціонування. Вона оргдіяльнісно узасадничує ковітальний досвід особистості, даючи їй змогу не лише адаптуватися, а й перетворювати себе. Така компетентність забезпечує оптимальну мобілізацію ресурсів, інтеграцію мотиваційних, когнітивних, поведінкових і смисложиттєвих складників [8]. Водночас, за концепцією названої української дослідниці, рефлексія є психологічним інструментом самовизначення й розвитку суб'єктності, що долає традиційні розриви між філософією, психологією діяльності, когнітивістикою

та педагогікою. Тому ця концепція має як феноменологічну вагомість, так і методологічну значущість, адже пропонує дієві поняттєво-категорійні засоби пізнання рефлексивної компетентності.

Нещодавно Я. Бугерко та Д. Кузьминська здійснили комплексне дослідження рефлексії як складного багатоаспектного психічного феномену, що охоплює як індивідуально-психологічні, так і соціально-культурні виміри свідомої діяльності особистості [26]. У їх витлумаченні рефлексія – це здатність особистості усвідомлювати, аналізувати й переосмислювати власну діяльність, мислення та досвід, що не зводиться лише до когнітивного акту, а репрезентує глибинний рівень психодуховного самопізнання й самісної буттєвості. Головна ідея дослідження – теоретичне обґрунтування сенситивності перебігу рефлексивних процесів у формуванні суб'єктної позиції особистості юнацького віку, зокрема в контексті організації та реалізації самісного ухвалення рішень.

Зазначений проблемний висхід висвітлюється через призму інноваційної моделі модульно-розвивального навчання, розробленої А. Фурманом, у межах якої процес навчання постає як багаторівнева динамічна система, що забезпечує природне розгортання інтелектуальної, особистісної, смислової та духовно-екзистенційної рефлексії [13; 19; 24]. Так, у модульно-розвивальному освітньому циклі кожна із цих форм рефлексії відповідає окремому періоду розвитку пошукової особистісної активності: від інформаційно-пізнавального до нормативно-регуляторного, потім до ціннісно-смиислового й нарешті до духовно-креативного. Значну увагу приділено концептуалізації рефлексії як не тільки властивості психіки, а й метапроцесу, що виконує регуляторну, оцінкову та конструювальну функції в життєпотоці свідомості суб'єкта. Дієвим засобом теоретизування стало поняття «рефлексивна мислєдіяльність», зміст якого охоплює свідому аналітичну роботу особи з власними психічними процесами. Такий підхід дає змогу розглядати рефлексію не лише як результат взаємодії пізнавальних, емоційних і вольових компонентів особистості, а й як потенційний механізм самооновлення, творчого переосмислення та самотворення. Інноваційним є насамперед звернення вищезазначених дослідників до феномену *креативної рефлексивності*, суть якого полягає в здатності особистості до ґрунтовного самопізнання, реінтерпретації власного досвіду, до опрацювання альтернативних моделей осмислення життєвих ситуацій (див. [6]). Метод рефлексивних інверсій, що описаний у лоні рефлепрактики, репрезентує дієвий інструмент занурення особи в «психовіртуальний іншосвіт», що дає їй змогу зняти ментальні бар'єри, зруйнувати стереотипні уявлення про себе та активізувати внутрішній потенціал розвитку. Це набуває особливого значення в юнацькому віці, коли особистість перебуває в стані пошуку ідентичності, сенсів та життєвих орієнтирів. І в цей період саме наступність навчальних ситуацій становить інтегральну психологічну умову

запуску багатовекторного рефлексивного пошуку. Завдяки фазовій структурі (виникнення → становлення → розв'язування → зняття), вона стимулює різні компоненти рефлексії: від аналітико-оцінного до прогностичного. Впровадження таких ситуацій в освітній процес сприяє формуванню рефлексивної позиції, яка забезпечує вихід особистості за межі стереотипних дій, відкриття нових способів пізнавальної активності, розвиток гіпотетико-дедуктивного мислення й усвідомленого ухвалення рішень [26].

У підсумку доведено, що рефлексивна організація процесу ухвалення рішень у юнацькому віці постає як поетапна структурована система, що містить предметно-операційний рух думки, рефлексивно-предметне перетворення, осмислення та переосмислення завдань і, нарешті, активну самоперебудову внутрішнього світу здобувача освіти. Саме завдяки рефлексії юнацька особистість здатна здійснювати перехід від пасивного привласнення знань до самостійного створення смислів, набуття досвіду ухвалення рішень, критичної оцінки власної діяльності та проєктування індивідуальної освітньої і життєвої траєкторій.

Рефлексивність розглядається нами як інтегральна особистісна характеристика, що в умовах соціальних трансформацій, глобальних викликів і війни набуває особливої значущості. І це зрозуміло. Сучасна людина має бути здатною до підтримання психічного здоров'я, ефективного функціонування, оновлення внутрішніх ресурсів і самореалізації. Саме рефлексивний потенціал особистості забезпечує здатність до самоосмислення, адекватного оцінювання власних вчинків, навколишнього світу та ухвалення рішень у змінному середовищі. Рефлексивність у цьому аналітичному розрізі постає як здатність до самоусвідомлення, яка ґрунтується на поєднанні когнітивного, емоційного та мотиваційного аспектів досвіду, а також узагальнює критичне мислення, саморозвиток й самотворення.

Вбачаємо особливу психодидактичну цінність у *креативній рефлексивності*, що охоплює творчу активність суб'єкта у сфері смислотворення [6]. Її основний самісний зміст – це не лише здатність до самопізнання, а й акт творення нових форм власної ось-буттєвості, нових сенсів, смислів, стратегій діяння. Така рефлексивність охоплює як інтелектуальну рефлексію, так і моральний та духовний пояси / поля креативної діяльності особистості, організованої як вмотивоване й етичне за змістом учинення. Крім того, вона передбачає не просто аналіз або осмислення минулого, а ще й продуктивну здатність особи змінювати себе, навколишнє середовище і власну життєву траєкторію; розглядається як така, що формується поступово – від фрагментарних виявів у межах когнітивних процесів до цілісної особистісної риси-якості.

Інакше кажучи, здатність особистості до багатовимірного самоусвідомлення – ментального, соціального, емоційного, інтенційного – це способи-ступені спрямування буттєвості людини у формах

дії, поведінки, діяльності, спілкуванні та вчинках. У цьому розумінні рефлексія не є лише внутрішнім актом, вона має онтологічне підґрунтя і набуває методологічного змісту, стаючи засобом і метою самопізнання, а також підґрунтям метамислення. Саме тому креативна рефлексивність утілюється в акті вчинку – дії, що поєднує внутрішню свідомість, моральне осмислення і спрямованість на оновлення.

На основі ідей, принципів і концепцій постнекласично зорієнтованої модульно-розвивальної освіти нами створена модель креативної рефлексивності як багатокомпонентної системи, що охоплює інформаційно-пізнавальний, мотиваційно-оцінювальний, діяльно-вольовий та інструментально-саморефлексивний аспекти, що в подієвому розгортанні становлять довершений учинок особистісної рефлексії. Вочевидь висвітлення психологічного змісту цих аспектів виходить за предметний формат цього дослідження, тому його ми залишаємо на майбутнє. Наразі підкреслимо головне: екзистенція креативної рефлексивності – це завжди вихід особистості на горизонти самісного усвідомлення, конструювання смислових схем і смислотворення, які синтетично організуються в метакомпетентність, що інтегрує її ментальний і життєвий досвід, опановані форми і способи діяльності та мислевчинення, розвиткові потенції і спроможності психодуховного зростання й самоздійснення.

Так, рефлексивність і креативна рефлексивність набувають не лише психологічного змісту, а й аксіологічного, освітнього та методологічного вимірів осмислення. Вони є основою становлення мислачої, моральної, діяльнісної особистості, здатної не тільки пристосовуватись до світу, а й творчо його змінювати, спираючись на усвідомлення себе як суб'єкта власного життєвого і професійного шляху.

Висновки. 1. Рефлексія виявляється не просто як акт самоспостереження чи мислення про мислення, а як глибокий процес особистісного пережиття і внутрішнього опрацювання вчинкової дії, що вже відбулася. Вона функційно виконує роль психологічної післядії – акту або механізму, завдяки якому людина здатна не лише усвідомити значення вчинку, а й трансформувати його у важливу смислосенсову сферу її особистісного досвіду. Так рефлексія зорганізовує і структурує внутрішній світ людини як свідомої істоти, формує здатність до осмислення себе як суб'єкта дії і самоздійснення. До того ж рефлексія і рефлексивність, як споріднені функціонали екзистенції свідомості людини, в канонічному зверненні мають учинкову самісну організацію, що охоплює ситуаційний, мотиваційний, дійовий і післядійовий компоненти / стадії постійно відновлювальної здатності рефлексування на вищих рівнях її свідомої ось-буттєвості.

2. У рефлексивному акті післядійального вчинення вперше виокремлено чотири послідовні, взаємоспричинені та різномістові такти, що характеризовані відповідно до логіко-канонічної структури вчинку В. Роменця такими психологічними

категоріями, як *інтеріоризація*, *катарсис*, *екстаз*, *переображення*. Доведено, що *інтеріоризація* в контекстах рефлексивно-смиислового опрацювання забезпечує перехід зовнішнього у внутрішнє, його переосмислення та інтенціювання, *катарсис* – емоційне очищення через переживання конфлікту й досягнення психічної розрядки – зняття внутрішнього напруження, *екстаз* – вихід особи за межі власного Я та відкриття натхненних горизонтів трансцендування, *переображення* – її екзистенційне єднання з ось-буттям як самісного творчого акту і перетворення власної природи на духовних засадах. У такий спосіб створена авторська матриця вчинкової організації взаємозалежності категорійної визначеності динамічної структури післядії і поетапного розвитку рефлексії.

3. У межах рефлексивного поліпроцесного циклу вчинок набуває нового виміру – він постає не лише як подія, а і як форма внутрішнього самовизначення. Вчинковий канон – це внутрішній орієнтир свідомого життя особистості, який забезпечує узгодження між ідеалом і реальністю, водночас зберігає напруження між ними, що стимулює подальше її психодуховне зростання. Цей канон функціонує як архетип моральної дії, закладений у глибинах психіки, який активізується в екзистенційно значущих ситуаціях. У такий спосіб створюється і самісно поширюється дія актів рефлексії і спричинювальний вплив рефлексивності на поетапне звершення вчинку аж до післядійальної фази, де підсумкове рефлексування домінує в життєпоточі свідомості.

4. Рефлексія відіграє ключову роль не лише у спрямуванні та внутрішній організації процесів самоусвідомлення особистості, а й у генезі та еволюції її Я-концепції як центральної ланки самосвідомості (О. Фурман-Гуменюк). Саме вона забезпечує інтеграцію минулого, осмислення теперішнього й проектування майбутнього образу себе. Я-концепція в більш-менш гармонізованому вигляді постає як динамічна структура, що розгортається внаслідок глибокої саморефлексії та особистісного вибору й охоплює когнітивний, емоційний, поведінковий та екзистенційний складники / компоненти, кожен із яких характеризується різноспрямованою рефлексивністю як атрибутивною ознакою здатності усвідомлення і миследіяльно уприсутнюватися у світі, розширюючи із кожним учинковим актом поле власної самосвідомості.

5. Креативна рефлексивність є окремим якісним новоутворенням як вищої форми канонічного перебігу цілісного рефлексивного процесу, що охоплює не лише самопізнання та самовизначення, а й здатність особи до творення нових життєвих смислів, інтелектуальних моделей поведінки, мислешем діяльності та вчинення й до продукування самісних перетворень, що перебувають на межі іманентного і трансцендентного та які розширюють і збагачують її смислові горизонти ось-буттєвості сферних потоків свідомості й самосвідомості. Такого психодуховного виміру рефлексивності

синергійно поєднує інтелектуальний, соціальний, моральний і духовний канали активності особистості, є ключовим чинником не тільки її адаптації та суспільно унормованої поведінки, а й креативних рішень і дій, вмотивованого саморозвитку та екзистенційної самоактуалізації, повноцінного свідомого функціонування в складних умовах не чітко визначеного повсякдення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бандура А. Механізм самоефективності у людському функціонуванні. *Психологія і суспільство*. 2024. № 2. С. 63–94. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2024.02.063>
2. Бахтін М. До філософії вчинку. *Психологія і суспільство*. 2019. № 1. С. 5–34. DOI: <http://doi.org/102307/431748>
3. Бердяєв М.О. Особистість як творчий акт. *Психологія і суспільство*. 2024. № 1. С. 49–80. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2024.01.049>
4. Гайдеггер М. Лист про гуманізм. *Психологія і суспільство*. 2023. № 2. С. 51–74. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.051>
5. Гусерль Е. Картезіанські медитації. Вступ до феноменології / пер. з нім. А. Вахтеля. Київ : Темпора, 2021. 304 с.
6. Кузьминська Д.М. Ідея креативної рефлексивності та її психологічне обґрунтування. *Психологія і суспільство*. 2024. № 1. С. 159–170. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2024.01.159>
7. Роменець В.А., Маноха І.П. Історія психології ХХ століття: навч.-метод. посіб. Київ : Либідь, 2017. 1056 с.
8. Савченко О.В. Рефлексивна компетентність особистості: монографія. Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2016. 593 с.
9. Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм – це гуманізм. *Психологія і суспільство*. 2022. № 2. С. 49–65. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2022.02.049>
10. Фурман А.А. Інтенційність як сутнісна ознака смисложиттєвого буття особистості. *Психологія і суспільство*. 2019. № 3–4. С. 118–137. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2019.03/118>
11. Фурман А.А. Психологія смисложиттєвого розвитку особистості: монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. 508 с.
12. Фурман А.В. Архітектоніка теорії діяльності: рефлексивно-вчинковий сценарій метаметодологування. *Психологія і суспільство*. 2022. № 1. С. 7–94. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2022.01.007>
13. Фурман А.В. (гол. ред.). Модульно-розвивальна система як соціокультурна організація. *Психологія і суспільство: спецвипуск*. 2022. № 3–4. 292 с.
14. Фурман А.В. Ідея і зміст професійного методологування : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. 378 с.
15. Фурман А.В. Категорійна матриця вітакультурної методології: від мислевчинення до канону. *Психологія і суспільство*. 2023. № 2. С. 6–50. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02/006>
16. Фурман А.В. Методологічна оптика як інструмент мислевчинення. *Психологія і суспільство*. 2022. № 2. С. 6–48. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2022.02.006>
17. Фурман А.В. Методологічна реконструкція предметного поля канонічної психології. *Психологія особистості*. 2019. № 1(10). С. 5–21. DOI: <https://doi.org/10.15330/ps.10.1.5-21>
18. Фурман А.В. Модульно-розвивальний орпростір методологування: аргументи і розширення. *Психологія і суспільство*. 2017. № 1. С. 34–49. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2017.034>
19. Фурман А.В. Модульно-розвивальне навчання: принципи, умови, заперечення: монографія. Київ : Правда Ярославиців, 1997. 340 с.
20. Фурман А.В. (упоряд., відп. ред., перекл.). Система сучасних методологій: хрестоматія у 4-х томах. Тернопіль : ТНЕУ, 2015. Т. 1. 314 с. Т. 2. 344 с. Т. 3. 400 с. 2021. Т. 4. 400 с. Т. 5. (додатковий). 605 с.
21. Фурман А.В., Фурман О.Є., Шандрук С.К. та ін. Вітакультурна методологія. До 25-річчя наукової школи професора А. В. Фурмана : колективна монографія. Тернопіль : ТНЕУ. 2019. 980 с.
22. Фурман А.В., Фурман О.Є., Шандрук С.К. та ін. Методологія і психологія гуманітарного пізнання : колективна монографія. До 25-річчя наукової школи професора А. В. Фурмана. Тернопіль : ТНЕУ, 2019. 998 с.
23. Фурман (Гуменюк) О.Є. Теорія і методологія інноваційно-психологічного клімату загальноосвітнього закладу : монографія. Ялта – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. 340 с.
24. Фурман О.Є. Я-концепція як предмет багатоспектного теоретизування. *Психологія і суспільство*. 2018. № 1–2. С. 38–67. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2018.01.038>
25. Юнг К.Г. Архетипи і колективне несвідоме. Львів : Астролябія, 2023. 608 с.
26. Buherko J., Kuzmyska D. Reflexive organization of decision-making process in youth. *Психологія і суспільство*. 2024. № 2. С. 147–156. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2024.02.147>

Стаття надійшла у редакцію: 30.10.2025

Стаття прийнята: 10.11.2025

Опубліковано: 08.12.2025